

Vili RADMAN

Potruga za istinom kao antropološka pretpostavka kršćanske vjere*

Imajući u vidu kako je na neki način već postalo skoro opće prihvaćenim encikliku *Fides et ratio* promatrati u svjetlu njezinog pokušaja da odredi odnos između filozofije i teologije, pokušao bih u ovom prikazu, ostajući pri tome na jednoj dosta općenitoj razini, analizirati kontekst, okvir unutar kojega odnos između filozofije i teologije posebno dobiva na svojoj važnosti za kršćansku vjeru.

Taj je kontekst obilježen onim što enciklika naziva istinom, odnosno potragom za istinom. Kao što ćemo to vidjeti, radi se tu o nečemu vrlo obuhvatnom, nečemu što se odnosi na cjelokupnost ljudskog življenja i njegov smisao. Istraživanje istine o temeljima ljudskog života ima veliki značaj jer odnos prema možebitnom temelju cjelokupnog ljudskog postojanja određuje narav i identitet ljudske egzistencije i filozofskog promišljanja.

Ono što mi želimo istaknuti u ovoj analizi, tj. čitanju enciklike, jest uvid da taj odnos prema svom konačnom temelju i smislu, kako je samostalno promišljan od čovjeka, tvori isto tako antropološku pretpostavku koja na određeni način pripravlja tlo za teološki događaj kršćanske vjere. Prije nego što kažemo nešto više o tom uvidu, vidjet ćemo u čemu se sastoji važnost odnosa između čovjeka i njegova filozofskog promišljanja prema istini.

I. Čovjek - biće koje traži istinu o sebi

Već od svojega samoga početka, od svog uvodnog poglavlja, enciklika naglašava čovjekovu specifičnu narav koja se iskazuje u njegovom posebnom odnosu prema svome bitku. Taj je odnos obilježen čovjekovim promišljanjem bitka i propitkivanjem o njegovim temeljima s namjerom da sazna nešto o sebi i svom postojanju. Ta želja za samospoznajom, ta potraga za istinom o sebi i temeljima svoga bitka jest ustvari ono što čovjeka čini čovjekom i izdvaja ga iz njegova prirodnog okoliša. Čovjek se tako opisuje kao "spoznavatelj samoga sebe" (1)¹ i mjera u kojoj on traži odgovore na pitanja o sebi određuje njegovo življenje ili kako to enciklika ističe: "To

* Izlaganje na okruglom stolu održanom 23. listopada 1999. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu.

1 Broj u zagradi odnosi se na broj paragrafa u enciklici.

su svakako pitanja koja proistječu iz onog zajedničkog propitkivanja o samom smislu koje trajno uznemiruje ljudski duh: o odgovorima pak koji se daju na ta pitanja ovisi usmjerenje koje treba obilježiti ljudski život" (1). Svaki je čovjek, tako, pitalac i mislilac i on gradi svoje pojmovne kategorije kojim upravlja svojim životom. Na ovaj ili onaj način svatko za sebe stvara cjeloviti nazor i odgovor o smislu vlastitog postojanja te onda u svjetlu toga tumači osobno življenje i upravlja svoje ponašanje. Značaj toga procesa traženja istine vidi se i u načinu na koji enciklika definira čovjeka; naime, ona ističe: "Čovjek se, dakle, može definirati kao *onaj koji traži istinu*" (28).

Ono što je bitno primijetiti, a što je već i istaknuto, jest to da se istina koju čovjek treba tražiti i koja ga određuje u korijenu njegova bića odnosi na temelje njegova postojanja. Iz toga proizlazi njezina specifična kvaliteta cjelovitosti i konačnosti. Naime, u toj vrsti potrage čovjek nije zainteresiran za postizanje djelomičnih istina koje bi se odnosile na ispunjenje nekih njegovih partikularnih nauma. Ono što čovjek traži jest istina na kojoj se temelji i iz koje izvire sve ostale istine o njegovom životu: "Njegovo istraživanje upravljeno je prema daljnjoj istini koja može rasvijetliti smisao života; zato je riječ o onome istraživanju čiji se ishod može pronaći samo u apsolutnom" (33).

Tim putem čovjek ne može hoditi sam. Njemu su potrebni i drugi kojima se može povjeriti i koji mu mogu zajamčiti sigurnost i autentičnost tražene istine. Sposobnost i izbor da se povjerimo drugima enciklika drži jednim od antropološki najznakovitijih i najizravnijih čina. Tako, čovjekova potraga za istinom nema samo apstraktnu dimenziju, nego se njezin bitni dio sastoji i u životvornom odnosu predavanja i vjernosti prema drugima.

Međutim, enciklika konstatira da ta čovjekova potraga za istinom o temeljima svoga života, premda vođena na području antropološkog, tu ne može ni završiti niti dosegnuti svoje ispunjenje:

"Iz svega dosad rečenog može se razabrati da se čovjek kreće na putu istraživanja koje se u ljudskom smislu ne može završiti: to je istraživanje istine i neke osobe kojoj se može povjeriti. Kršćanska vjera dolazi mu ususret tako da mu nudi konkretnu mogućnost razmatranja dovršetka toga istraživanja. Naime, prekoračujući stupanj uobičajenog vjerovanja, kršćanska vjera uvodi čovjeka u red milosti tako da može biti dionikom Kristova otajstva, čijom snagom mu se nudi prava i prikladna spoznaja Jednoga i Trojedinoga Boga. Tako u Kristu Isusu, koji je sama Istina, vjera prepoznaje zadnji poziv koji se okreće prema ljudskom društvu, ne bi li tako uzmogla ispuniti ono što opaža kao žarku želju" (33).

Enciklika, tako, ističe da je ono što se na antropološkoj razini vidi kao potraga za istinom o temeljima ljudskog života, ustvari na teološkoj razini potraga za Bogom i da antropološki nemir samo tu može pronaći svoje zadovoljenje. Već apostol Pavao ističe kako je u dubini ljudskog srca posijana žarka čežnja za Bogom (usp. Dj 17, 22-23.26-27). Istina kršćanske objave, koja je iskazana u životu Isusa Nazarećanina, omogućuje čovjeku da uvidi "otajstvo" vlastitoga života. Ona ipak nije samo plod ljudskog razmišljanja, nego ima oblik ponude koju treba prihvatiti kao izraz ljubavi te je "anticipirano mjesto u ljudskoj povijesti onoga posljednjega i odlučnoga gledanja Boga koje je određeno za one koji vjeruju i traže ga iskrenim srcem" (15).

Čovjek tako može biti uspješan na svome putu potrage za istinom samo ako uključi i dimenziju vjere, tj. svoju razumsku potragu vodi u ozračju vjere. Vjera i razum se ne mogu odvojiti, a da pritom ne dođe do gubitka sposobnosti da se na prikladan način spoznaju čovjek, svijet i Bog. Na teološkoj razini, tj. u svjetlu spoznaje po vjeri, pokazuju se neke istine koje razum zapaža već na svom samostalnom putu istraživanja, tj. antropološkoj razini. Tim istinama objava daje puni smisao tako što ih upućuje na bogatstvo objavljenog otajstva u kojemu nalaze svoju krajnju svrhu.

2. Filozofija i istina

Čovjekova naravna i unutarnja želja da sazna istinu o temeljima svoga postojanja izražava se na razne načine. Može to biti preko književnosti, glazbe, slikarstva, kiparstva, arhitekture ili nekih drugih plodova čovjekova stvaralačkog duha. Za encikliku ipak filozofija zauzima posebno mjesto na toj ljestvici ljudskih pokušaja na samoizražavanju: "Filozofija je na osobiti način u sebi sabrala ovo kretanje i ovu sveopću ljudsku želju izrazila pomoću svojih sredstava i prema vlastitoj znanstvenoj upotrebi" (24).

Enciklika time stavlja filozofiju i istraživanje istine o temeljima i smislu ljudskog postojanja u jedan poseban i vrlo blizak odnos. Oslanjajući se na Tomu Akvinskog, ona ističe da se specifični doprinos filozofije ne sastoji u ispitivanju ljudskog mišljenja nego istine stvari. Pitanje o istini, temelju i smislu ljudskog života je tako povlašteni predmet filozofije i od vitalne je važnosti za njezin identitet. Ta i takva filozofija je od velikog značaja i za teologiju jer svojom otvorenošću za ta pitanja potpomaže i olakšava njezino djelovanje.

Enciklika, međutim, iako ne pretendirajući da pruži cjeloviti opis stanja današnje filozofije, ističe i svoje nezadovoljstvo nekim oznakama trenutnog stanja u modernoj filozofiji glede istraživanja posljednje istine koje joj izgleda zamračeno. Moderna je filozofija puno pozornosti posvetila samom čovjeku i enciklika to smatra pohvalnim, ali ipak tvrdi: "Postignuti rezultati ipak ne trebaju zasjeniti činjenicu da je sam razum upravljen na istraživanje čovjeka kao subjekta samo s jedne strane, izgleda sasvim zaboravio kako je taj isti čovjek uvijek pozvan napredovati prema istini koja ga nadilazi" (5).

Stav je enciklike da je moderna filozofija uvelike prožeta imanentističkim mentalitetom i krizom smisla upravo zato jer je odnos prema transcendentnoj istini zamračen. Tehnokratska logika prožima odnos prema svim stvarima, dok se ljudski razum, opterećen mnoštvom znanja, u sebi zamrsio i sve je manje sposoban da se uspravi prema istraživanju temelja postojanja: "Novija je filozofija, propuštajući svoja istraživanja upraviti na ono samo 'biti', svoje napore smjestila u spoznaju čovjeka. Nije, dakle, istaknula sposobnost koja je ljudima dana za spoznavanje istine, nego je više voljela iznijeti njezine granice i uvjete" (5).

Iz tog osjećaja intelektualne nemoći izrodili su se razni oblici agnosticizma i relativizma te skepticizma koji kuša umanjiti i one istine koje su smatrane dostignutima. Opravdana raznolikost mišljenja ustupila je pred bezrazlikovnim pluralizmom koji se temelji na načelu da sva mišljenja imaju jednaku vrijednost, a

pod utjecajem nekih istočnih filozofija u nekim se razmišljanjima sve svodi na puko mnijenje. Takvo ozračje enciklika drži opasnim za filozofiju, njezin identitet i odnos prema istini te ističe:

“Zato su se kod ljudi našeg doba, i to ne samo kod nekih filozofa, već pojavila držanja nekakvoga posvuda raširena nepovjerenja i nepouzdanja u vrlo velike ljudske spoznajne mogućnosti. S lažnom se skromnošću čovjek zadovoljava djelomičnim i privremenim istinama ne postavljajući temeljna pitanja o smislu i zadnjem temelju ljudskog osobnog i društvenog života. Ukratko: sve je manje nade da bi se od filozofije mogli dobiti odlučni odgovori na takva pitanja” (5).

Drugi je problematičan razvoj, koji enciklika primjećuje u razvoju novije filozofije, kriza smisla i prisutnost nihilizma te je drži povezanom s odnosom nepovjerenja prema sposobnosti razuma da promišlja temelje ljudskog postojanja. Razlog za takav razvoj stvari vidi se u naizgled “razmrvljenom znanju” (81) današnjeg čovjeka koje je uzrokovano mnoštvom različitih pogleda na život i svijet, od kojih su mnogi znanstvenog karaktera. Ta fragmentarnost otežava istraživanje temelja, a za neke dovodi u pitanje potragu za smislom stvarnosti uopće. Takvo stanje stvari proizvodi često osjećaj skepticizma i ravnodušnosti ili prelazi u različite oblike nihilizma. Enciklika ističe da to može imati vrlo pogubne posljedice: “Odatle slijedi da se ljudski duh bavi nekom vrstom neodređenog mišljenja koje ljude dovodi do toga da se sve više zatvaraju u sebe i unutar granica vlastite imanencije, bez ikakva odnosa sa transcendentnim. Filozofija koja ne postavlja nikakvo pitanje o smislu ljudskog života izlaže se velikoj opasnosti da ljudski razum svede samo na puku instrumentalnu funkciju ukidajući svako nastojanje oko istine” (81).

Za encikliku, nihilističko tumačenje stvarnosti na neki način predstavlja zajednički obzor prema kojemu konvergiraju oni filozofski nazori koji ne promišljaju smisao bitka. Bit bi se nihilističkog tumačenja stvarnosti sastojala u “odbacivanju svakoga temelja i negaciji svake objektivne istine” (90). Po-mišljenju enciklike to vodi u negiranje čovjekove ljudskosti i identiteta:

“Ne može se naime zaboraviti da zanemarivanje samoga ‘biti’ (*esse*) sa sobom nužno nosi također i udaljivanje od objektivne istine pa zato i od samoga temelja koji podržava ljudsko dostojanstvo. Tako se može dogoditi da se s čovjekova obraza uklone one crte i izglednost koji očituju njegovu sličnost s Bogom; odatle se zatim malo-pomalo zapada ili u destruktivnu želju za moći ili u očaj samoće. Ako se, naime, jednom ukloni istina o čovjeku, puka je iluzija nastojanje da ga učinimo slobodnim. Jer istina i sloboda su ili skupa povezane ili skupa nesretno propadaju” (90).

Razlozi da su se stvari razvijale u takvom pravcu traže se u tragičnom raskidu odnosa vjere i razuma u povijesti zapadne misli. Analizirajući ukratko povijest toga odnosa, enciklika ističe da se počeci zahlađenja odnosa između vjere i razuma mogu otkriti od konca srednjeg vijeka kada, po njezinom mišljenju, dotada opravdano inzistiranje na razlici između vjere i razuma postupno prelazi u potpuni raskid veza u modernom dobu. Enciklika glavnog krivca za to vidi u prekomjernom inzistiranju filozofa na onoj vrsti racionalne spoznaje koja je od vjere odijeljena i koja vjeru nadomješta: “Usljed pretjerane racionalističke težnje duha, svojstvene nekim misliteljima, načela umovanja radikalizirala su se sve dotle da se došlo do filozofije

koja je s obzirom na vjerske istine odijeljena i posve autonomna. Među raznim posljedicama tog odvajanja pojavilo se iz dana u dan sve jače nepovjerenje koje pogada sam razum" (45). Tako se, po njezinom mišljenju, pojavio nihilizam, a uloga se filozofije u današnjoj kulturi znatno promijenila; naime, iz mudrosti i sveopće znanosti ona je svedena na samo jedno od mnogih područja znanja, tj. pridaje joj se sporedna uloga.

Premda enciklika kao primjer plodne suradnje između vjere i razuma, pri kojoj je očuvana autonomija svakoga, ističe misao T. Akvinskog, za nas je svakako zanimljiviji sud enciklike o crkvenim ocima i njihovom odnosu prema filozofiji. Jer, moramo se prisjetiti, da upravo u djelima crkvenih otaca dolazi do prvog susreta između kršćanske vjere i (grčke) filozofije, između istine objave i istine filozofije. Oni su uspjeli iznijeti na svjetlo ono što u naučavanju filozofa nije u suprotnosti s objavljenom istinom i ustvari pomaže da se ta objavljena istina bolje shvati. Za encikliku se originalnost i temeljna vrijednost otaca sastoji u tome što su "u punini prihvatili razum otvoren za apsolut i u nj usadili bogatstvo objave" (41).

Takav je pristup sigurno putokaz za kršćansku teologiju danas, što i sama enciklika pokazuje svojom brigom za prikladno promišljanje istine i povratak "metafizičkoj" naravi filozofskog promišljanja. Prvotni je poziv filozofije pozivanje na istraživanje istine, a temelji se na "ispravnom razumu" (*recta ratio*) (50), tj. razumu koji o istini ispravno misli. To da promišljanje te vrste mora imati "metafizičku" narav ne odnosi se na ono shvaćanje metafizike koje metafiziku vidi kao posebnu školu ili posebnu povijesnu struju. Ne ide se, dakle, za tim da se formalno odredi stanje metafizike, niti enciklika želi ulaziti u formalno-teorijske rasprave te vrste. Ono do čega je enciklici pozivanjem na metafiziku stalo je, kako ona sama kaže, "da potvrdimo kako stvarnost i istine nadilaze iskustvene činjenice i elemente te također obranimo čovjekovu moć kojom on spoznaje tu transcendentnu i metafizičku dimenziju na istinit i siguran, mada nesavršen i analogijski način" (83). Tako, filozofija koja ima metafizičku narav može nadići iskustvene datosti i, u potrazi za istinom, može dospjeti do nečega apsolutno krajnjega i temeljnoga.

3. Potraga za istinom kao antropološki kontekst teološke djelatnosti

Na koncu možemo primijetiti kako se čini da enciklika želi izvući iz zaborava važnost egzistencijalnih pitanja za čovjekov svakodnevni život i ukazati na to kako se bit čovjekova života sastoji upravo u tome da traži odgovore na ta pitanja ako želi da ih ikada pronađe i živi jednu pravilnu i ispunjenu egzistenciju. Ta potraga tvori prikladan historijsko-antropološki kontekst za teološku djelatnost koja je bez njezine prisutnosti uvelike otežana. Ističući tu povezanost enciklika omogućuje da na svjetlo dana iziđu historijska i antropološka dimenzija teološkog razmišljanja te nam pomaže da uvidimo njihovu veliku ulogu i važnost.

U tu svrhu Crkvi je stalo do toga da ljudska misao vrati pouzdanje u svoje vlastite spoznajne sposobnosti i da filozofija povrati svoju metafizičku narav. Ti

elementi igraju važnu ulogu u procesu pravilnog prihvaćanja objave i pospješuju poslanje Crkve u svijetu. Enciklika tako ističe: "Oslanjajući se tako na veliku važnost filozofijskog razmišljanja, Crkva se istodobno zauzima za ljudsko dostojanstvo i za evanđeosku poruku. Danas ne postoji ništa važnije od pripreme na to: da se ljudi vode do otkrivanja svoje sposobnosti za spoznavanje istine i svoje težnje prema vrhovnom i savršenom smislu postojanja" (102). Na taj način, osim što ukazuje na temeljnu konvergenciju između brige za opću dobrobit ljudskog roda i evangelizacije, enciklika isto tako iskazuje optimistički stav prema sposobnosti ljudskog razuma da se otvori za asolutnu istinu, koji je prožima od početka do kraja. To pokazuje da enciklika podržava načelo - a i temelji se na njemu - međusobne suradnje naravi i milosti, načelo prema kojemu, kako ona sama kaže, "milost ne razara nego usavršuje narav" (75).

Same implikacije inzistiranja na potrebi istraživanja istine o temeljima ljudskoga života su višestruke. Gledano iz teološke perspektive, filozofija i njezina potraga za istinom o temeljima ljudskog života je od neprocjenjive važnosti jer na neki način pripravlja tlo za istinu objave i omogućuje njezino lakše i plodnije prihvaćanje. To eksplicitno priznaje i enciklika: "Filozofijski studij, naime, koji teži istraživanju istine unutar naravnog područja, barem je implicitno otvoren prema nadnaravnome" (75). Ako ta dimenzija filozofskog promišljanja nestane, onda je put kojim objavljena istina mora proći do srca današnjih ljudi daleko teži. Crkva stoga s pravom drži filozofiju jednim od oruda svoga evangelizatorskog djelovanja, a enciklika to potvrđuje tako što, s jedne strane, filozofiju koja je sukladna s vjerom smatra sudionicom u "evangelizaciji kulture" i na filozofsko mišljenje, s druge strane, gleda kao na "često jedino područje za sporazumijevanje i dijalogiziranje s onima koji ne dijele našu vjeru" (104).

U svjetlu toga važnost filozofije i njezinoga bavljenja pitanjem konačne istine za antropološku perspektivu postaje još očitijom. Filozofija kod koje bi ta dimenzija bila odsutna ne bi bila od velike koristi za suvremenog čovjeka. Naime, filozofija koja bi se otuđila od svoje mudrosne naravi, tj. potrage za temeljima i smislom ljudskog života, neće biti sposobna odgovoriti na izazove "instrumentalnog razuma" i u pravom svjetlu gledati na narav ljudske osobe i ljudskog života, posebno danas kada je ljudska civilizacija na stupnju uznapredovala tehnološkog razvoja koji prijeto izmaći svakoj kontroli: "Ova mudrosna širina zahtijeva se danas tim više što je više povećana tehnička moć ljudskog roda pa traži obnovljenu i izoštrenu svijest o najvišim vrijednostima. Ako ovim tehničkim sredstvima nedostaje upravljenost prema svrsi koja se ne vodi samo pukom korisnošću, ona se brzo mogu pokazati neljudskima, dapače, mogu se preobratiti u moguće zatornike ljudskoga roda" (81). U sličnom svjetlu enciklika gleda i na govor o "propasti metafizike", tj. drži da se time filozofsku zadaću želi samo reducirati na sitnije stvari, primjerice, tumačenje činjenica ili istraživanje ograničenih područja ljudske spoznaje ili njezinih struktura. Time se ostavlja prostor za djelovanje raznih oblika tehnokratske logike. Nasuprot tomu, filozofija shvaćena kao istraživanje istine o čovjeku, ako se želi dati primat ljudskoj osobi, trebala bi biti ne samo odlučujući kritički faktor koji određuje temelje i granice različitih polja znanosti, nego bi isto tako, usmjerujući ih prema konačnom

cilju i smislu, trebala djelovati kao ujedinjujući okvir ljudske spoznaje i djelatnosti.

Ako se na važnost filozofskog promišljanja istine za teološku refleksiju gleda iz hermeneutičke perspektive, onda se tu uviđa da se radi o jednom krugu: naime, odgovori koje ćemo pronaći u svojim životima uvelike ovise o pitanjima koja postavljamo. Bez određenih pitanja, nećemo dobiti ni određene odgovore. Ako ne tražimo konačnu istinu, nećemo je ni pronaći bez obzira što nam se ona nudi. Enciklika je svjesna te međuovisnosti odnosno hermeneutičkog kruga kada kaže:

“Sama sposobnost traženja istine i ispitivanja već po sebi daje prvi odgovor. Čovjek ne bi počeo istraživati ono o čemu baš ništa ne zna ili ono što bi držao neprohodnim. Samo nada da će doprijeti do nekakvih odgovora može ga navesti na prvi korak. Upravo to se događa u znanstvenom istraživanju: kada znanstvenik, na temelju prethodnog uvida, traži logičko i vjerojatno objašnjenje neke pojave, već od početka gaji čvrstu nadu da će pronaći odgovor i neće malaksati duhom pred neuspjesima. On početni uvid ne drži ispraznim samo zato što nije postigao cilj: radije bi se s pravom moglo reći da još nije našao pravi odgovor” (29).

Dakle, vidjeli smo već, čovjek ima u sebi naravno određenje prema apsolutnom koje treba u svome životu ostvariti. To ostvarenje se omogućuje ako se u čovjeku probudi svijest o potrebi da traga za istinom o sebi. Na čisto antropološkom planu, to je zadaća filozofije: da stvori prostor i mogućnost za propitivanje o temeljima ljudske egzistencije. Tome onda pridolazi, na teološkoj razini, objavljena istina koja se usađuje u već pripravljeno tlo osobe koja je otvorena za apsolutnu istinu. Bez te otvorenosti, čitav proces se otežava i dovodi u opasnost. Kako enciklika kaže: “Ljudima koji žele spoznati istinu, ako su kadri pogledati preko sebe i uzdići svoj pogled ponad vlastitih nakana, pridaje se moć da ponovno zadobiju pravu povezanost sa svojim životom tako da slijede put istine” (15). Na taj su način teološko i antropološko, po svojoj naravi, upućeni jedno na drugo i samo njihova suradnja može biti od koristi za čovjekovo opće dobro. Ona temeljna nit koja ih veže jest metafizička vertikala koja je njihov konstitutivni dio, ali i obzorje prema kojemu teže.